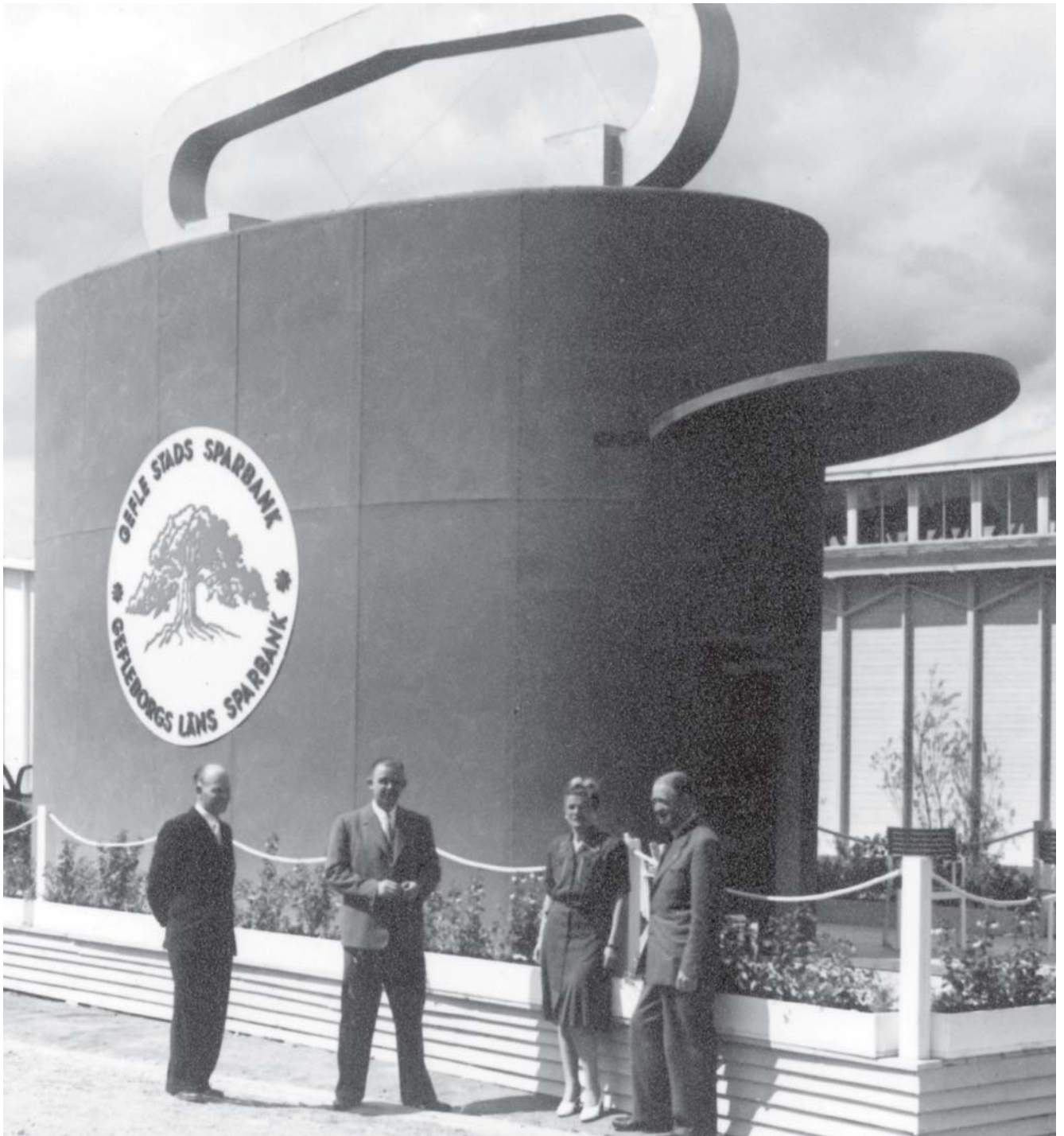

arkivXet

information från Arkiv Gävleborg

årgång 12 3/2005

Vid Gävleutställningen 1946 utformade Sparbanken sin paviljong som årets modell av sparbössa. I det här numret av arkivXet, som handlar om företag och deras historia i länet, får bössan symbolisera något annat: vikten av att spara källorna till näringslivets historia. Foto: Arkiv Gävleborg/ Gävleborgs läns sparbanks arkiv

Ett arkivX om länets näringsliv nu och då

I tidigare nummer av arkivXet har vi berättat om vårt länsomfattande näringslivsarkivprojekt. Helt kort går projektet ut på att genom brev, telefon och besök komma i kontakt med företag som är äldre än fyrtio år. Vi har samlat uppgifter om företagens planer för framtida bevarande och, kanske främst, om vilket arkivmaterial som finns sparad vid respektive företag. Förutom detta har vi försökt att informera om varför företagen bör bevara sina arkiv och vilka handlingar som bör sparas samt vad Arkiv Gävleborg kan erbjuda.

Hittills har resultatet av projektet på alla sätt överträffat våra förhoppningar. Jag har kontaktat närmare 300 företag och av dem är det drygt 60 som bevarat hela eller delar av sina arkiv och som låtit mig göra ett besök för att inventera materialet. Förutom detta måste även nämnas att alla telefonkontakter, med några få undantag, varit både trevliga och roliga. Många har visat intresse och på olika sätt generöst medverkat i projektet.

Som en följd av projektet hoppas vi att det påbör-

jade samarbetet med näringslivet ute i länet kan fortsätta. Vi vill försöka påverka företagen att i möjligaste mån spara åtminstone vissa handlingar till eftervärlden. Det gäller ju inte bara företagets egen historia utan också det lokala och regionala näringslivets utveckling. Idag sker mycket forskning i företagsarkiv, bl a i ekonomisk historia och historia. Dessutom använder många företag arkiven för sina egna behov, t ex till hemsidor och inför jubileer.

I det här numret av arkivXet vill vi ge en glimt av det levande näringslivet som finns i vårt län och dela med oss av några intressanta möten. Först har Barbro Sollbe skrivit om tre företag som jag besökt och arkivinventerat. Det är Bergmanplast, Hudiksvalls Tidning och Nyboms Bil & Motor. Lisa Engström har skrivit om Gävle Stuveri som sedan tidigare förvarar sitt arkiv hos Arkiv Gävleborg. Den sista artikeln är skriven av Christian Valeur. Han har skrivit flera böcker om pappersindustrihistoria och här berättar han om sitt arbete.

Katarina Nordin

Bäling i Jättendal – plats för plast

De finns runtomkring oss och är så självklara att vi inte reflekterar över dem – olika typer av små plastpluttar som blompinnar, flaggrör och skarvhylsor och linjära plastprodukter som trådar, slang, vinkelprofiler, glidskenor till butikshyllor, platta lister, elkablar... De orange pinnarna som leder vägplogarna rätt längs översnöade vägar hör dit, liksom de renhalsband som samerna numera använder för att fästa reflexer på. De produceras inte bara i asiatiska låglöneländer utan också i en småföretagarbygd i Hälsingland, i ett framgångsrikt familjeföretag med 50 år på nacken.

I en tidigare bakstuga hemma på släktgården i Bäling i Jättendals socken, strax söder om Gnarp, startade Sven Bergman (1927-2004) en mekanisk verkstad. En av traktens många repslagare, Wille Eriksson i fiskeläget Mellanfjärden, vände sig till Sven med ett problem. Willes fiskarkunder hade ibland svårt att få leverans av kork till sina flöten, och själv upplevde Wille konkurrens från plastlinor.

Sven och Wille lärde sig att göra flöten av EPS, expanderbar polystyren, med olja som råvara. Frigolit är ett handelsnamn på denna plastprodukt.

Sven utvecklade maskiner för tillverkningen och startade företaget Jätte-plast. Tillsammans tillverkade de telnar (förstärkande linor) och flöten till fiskenät.

1960 startade Sven en enskild firma, Bergmanplast. Han började med överplastning av bly och garn till sänken. Wille startade ett annat företag inom fiskesektorn, Flättningsindustri. (Det handlar om att framställa nät och tågvirke genom att låta flera trådar slingra sig över och under varandra i ett visst mönster, som i en hårfläta.) Det blev därmed en samverkan med en del av de två företagens produkter, och denna pågår fortfarande. Flättningsindustri har ännu ensamrätt på alla Bergmanplasts produkter som har med fiske att göra.

Flötena används främst till nät för fritidsfiske. De är små och spolformade och placeras på nätet med jämna mellanrum. Flätföretaget gör själva linan. Sådana flöten görs inte av någon annan plastindustri i Europa. Finland är största kund, och flötena säljs också i Danmark, Norge och Italien. Länge plockade man ut flötena ur gjutformarna

för hand och monterade dem för hand. I dag går det med automatik.

Plastextrudering innebär att materialet inte passerar formar utan sprutas fram. Sänklinorna var plastade, och med dem kom Bergmanplast över på strängsprutning. Plasten dras alltså ut i längder, till lister o d, och kapas i önskad mått.

– Maskinerna är datastyrda, berättar Sven-Olov Bergman. Foto: Barbro Sollbe

Sänklinor produceras inte längre, men exempelvis fyllnadstråd till elkabel – ett ton per dygn, när maskinen är igång. Det kan bli 100 ton på ett år. Och 20 mil slang till solfångare för kommunala simbassänger tillverkades enbart under första halvåret 2005. Företagets största enskilda artikel är stolpar till elstängsel för hästar och kor. Den mesta plasten köps i Sverige, från Stenungsund, och allt spill återanvänds. Man gör inga egna produkter. Allt legotillverkas. Beställarna har hittat till Bergmanplast trots nästan obefintlig marknadsföring och trots läget bortom allfarvägen.

Bakstugan/verkstaden brann 1962 och Sven byggde nytt på gården. Hans hustru Elvy jobbade med packning, skrev fraktsedlar o d och fortsätter ännu på halvtid, efter pensioneringen. Med tiden har lokalerna byggts om och till flera gånger. 1992 blev Bergmanplast ett aktiebolag, och det var på 1990-talet som Svens och Elvys barn Carin Hedman och Sven-Olov Bergman tog över det från föräldrarna. Medan Carin främst svarar för administration och personal, står Sven-Olov för kund-

kontakter och inköp. Man har ca 15 anställda, plus en del sommarjobbare.

– Vi anställde en verkstygsmakare som sen också byggde maskinell kringutrustning, som klipp- och kapmaskiner, berättar Sven-Olov. – Nu har han varit här i 30 år.

Långträdare har ärende till företaget flera gånger om dagen. Man kan lasta och lossa mellan kl 5 och kl 24. Verksamheten går bra för närvarande. 15 miljoner omsätts i år. – Vi har haft god lönsamhet för att vi inte har gjort några utsvävningar, menar Sven-Olov. – Det har alltid gått bra för Carin och mig att jobba med våra föräldrar. Lyckan för oss har varit att vi har varit ett ganska litet familjeföretag som ger god service. Vi kör i skift. Har det behövts, så har vi jobbat helger och när som helst.

Själv var han intresserad av jordbruk och började med att hjälpa sin kusiner på deras gård, men efter tvåårig teknisk gymnasie-

utbildning arbetade han med pappa i firman. Han bor i släktgården och har fyra barn. De har sommarjobbat i företaget, och Carins äldsta son är anställd där.

– Jag vill generationsväxla tidigt och vara en resurs för den som driver företaget vidare.

En stor modell av en roslagsskuta står på kontoret. Den följde med utmärkelsen "Årets företagare" i Nordanstigs kommun 1994. "Ödmjukt och inte så högljutt om sin existens... Och företaget är välskött, framgångsrikt och uthålligt", stod det bl a i motiveringen. Att skapa förtroende hos kunderna är en långsiktig verksamhet. Utan gott samarbete med legobeställarna, och vid behov även med andra plastindustrier, hade expansionen knappast varit möjlig. Sven Bergmans pionjärsats och helhjärtade engagemang lade en gedigen grund.

– Pappa jobbade alltid, konstaterar Sven-Olov.

– Som pensionär gick han ner till heltid.

Det är såna tag som gör Hälsinglands näringslivshistoria så intressant.

Barbro Sollbe

Levande gris i handpenning – flexibel och långvarig bilfirma i Kilafors

Vid genomfartsleden i Kilafors, ett par mil söder om Bollnäs, ligger en av Sveriges äldsta bilfirmor. Den har gått i samma släkt sedan starten i december 1918 och drivs i dag av syskonen Anne-Marie Nybom-Hedström och Jan Nybom. Arbetsfördelningen beskrivs av Anne-Marie:

– Janne säljer bilar och jag försöker hålla ordning på honom.

Nyboms Bil & Motor säljer i dag Citroën och Subaru. Men företaget började som farfars, Alex Nyboms, velocipedverkstad. I starten var han 28 år och utbildad finsmed.

– Farfar var tusenkonstnär, berättar Anne-Marie. – Det var inte bara cyklar han reparerade. Han var en duktig mekaniker och kunde laga allt möjligt. Och om det inte fanns verktyg att tillgå, så tillverkade han vad som behövdes.

Alex började sälja även motorcyklar och sedan begagnade bilar. Ofta var de i dåligt skick, när han köpte in dem. Efter reparation var de begärliga för folk i trakten. Köparna brukade testa fordonen i den branta Sandersbergsbacken i närheten. Om bilen klarade backen, slog man till. Men vägarna var gropiga, bildäcken dåliga och reservdäck ingick inte i utrustningen. Vid punktering måste Alex

rycka ut – och vara beredd att improvisera. Vid ett tillfälle fann han det lämpligast att fylla däck med hö. Sen kunde bilägaren köra hem.

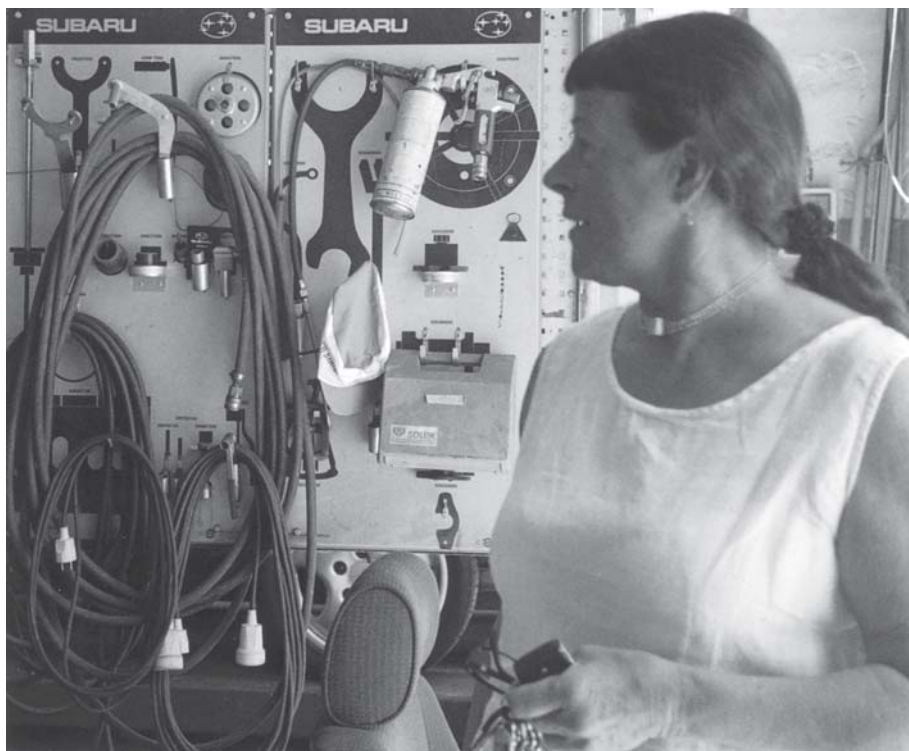
Med tiden blev det, under olika perioder, agenturer för Vanguard, Opel, Vauxhall, Pontiac, BMW, Chevrolet, Fiat, Lancia, Citroën och Subaru... Parallellt drevs hela tiden verkstad och reservdelslager.

Konter var en bristvara. I den noggrant förda journalen, som liksom många andra handlingar är bevarad, finns uppgifter om vad som kunde tas som handpenning. Under rubriken "Diverse inbytta varor" finns en husknut, en banjo, en gris, en kollektion bijouterier, ett torp bytt mot en moped... Husknuten blev förstas kvar på resten av huset och grisen hos bonden, men det noterades ordentligt att firman, genom Alex' son Göte, blivit ägare. Och bijouterierna delades ut till bilkundernas fruar; det gjorde stor lycka.

Farfar Alex tillverkade egna cyklar, som kom i byggsats. Märket hette Alex Nybom. Han gjorde skridskor och lampor, smidde trappträcken och ljusstakar. Som pensionär ägnade han sig åt träarbeten och knöt ryor. 65-årig blev han anställd av Göte, som tagit över firman, och han jobbade kvar tills han blev 90. Han levde tio år till och överlevde sonen. I mycket hög ålder var han fortfarande intresserad av verkstaden. Anne-Marie visade honom fakturor på reparationer som på Alex' tid hade kostat 3 kr. Nu kostade de 30 000.

– Farfar var litet för snäll och hade svårt att ta betalt, säger Anne-Marie. – Under depressionen på 1930-talet cyklade farmor Jenny runt i byarna och försökte få in litet pengar som folk var skyldiga företaget.

1954 var ett stort år i företagets historia. Verkstaden flyttades från det tidigare läget, vid idrottsplatsen, till dagens. Den nybyggda lokalen var Norrlands modernaste bilverk-

Anne-Marie Nybom-Hedström i verkstaden. Lokalen är densamma sedan 50 år. Foto: Barbro Sollbe

Nyboms byggde Norrlands modernaste bilverkstad, klar 1954. Bilhallen låg då i husets källare.
Foto: privat ägo

stad. Intill låg bostadshuset på tre rum och kök. Götes hustru Anna hade frisersalong i ett av rummen, och firmafester hölls i vardagsrummet. I källaren tvättade Anna alla verkstadskläder, lappade och lagade som svärmodern Jenny före henne. – Vi kunde aldrig ha stängt och tomt här, för vi skötte också brandlarmet. Om det brann, ringde man till oss, och vi tryckte på "hesa Fredrik" och så kom brandkåren.

Privatbilismen expanderade, företaget hade gott rykte och gick bra. Man hade plåtverkstad och lackering, sedan sent 1920-tal även bensinmack – Texaco i början. Filialer öppnades i Söderhamn och Ljusne. Som mest arbetade 27 personer i företaget; i dag är de sex. Göte vann en resa för sig och Anna till Bermuda 1967, för goda försäljningsresultat.

Jan och Anne-Marie växte upp bland bilarna och fick tidigt hjälpa till. Efter realen och ett år i Stockholm började Anne-Marie i firman 1966 och sköter nu allt pappersarbete – bokföring, finansrapporter, löner, moms... Vagnkort och journaler förs fortfarande manuellt, på det gamla sättet, trots all datorisering. Från kontoret i en glasad övervåning kan hon se ner på den nyligen ombyggda och utvidgade bilhallen.

– Den kallas show room numera. Och vi får inte visa annat än Citroën där, inte ens farfars gamla cykel.

Företaget har aldrig gått så bra som nu, framhåller Anne-Marie. Farfars mångkunnighet, den starka

förankringen i bygden, sammanhållningen i släkten, trotjänare som t o m kommer till verkstan och hälsar på under semestern, det har gett utdelning – liksom dygnetrunt-åretom-jouren. Och det är ett nästan sekellångt stycke hembygds- och näringslivshistoria, värt att bevara för eftervärlden.

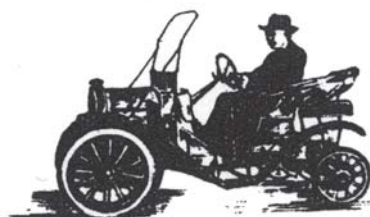
Även kunderna har kommit tillbaka, genom minst fyra generationer. Om nästa generation i släkten Nybom kan vara intresserad att ta över, får framtiden utvisa.

– Det här har inte varit ett jobb, utan en livsstil. Och nu har annat folk tagit över, akademiker som inte förstår sig på bilar.

Bilar av många märken har alltså funnits till försäljning hos Nyboms. Men mest har det handlat om Citroën.

– Är man citronist, menar Anne-Marie, så fortsätter man med Citroën. Men själv går och cyklar jag mest. Om jag inte ror kyrkbåt.

Barbro Sollbe

Etablerat 1918

Ruben Jacobsson, här i tidningshusets källare vid Västra Tullgatan i Hudiksvall, är VD för Hälsingetidningar AB – ett paket som omfattar HT, Hälsinge-Kuriren i Söderhamn och Ljusdals-Posten. De finns även som taltidningar. Foto: Lars Sundin

Lokal tidning skapar lokal identitet

Ett skomakarblad, fnös de goda borgarna i Hudik, när Hudiksvalls-Tidningen hade etablerats 1909. I staden, med ca 5 000 invånare, fanns redan två tidningar. Tre typografer hade förlorat sina jobb på den ena av tidningarna, Hudiksvallsposten. Det var under storstrejken, en konflikt mellan LO och SAF som ledde till stor arbetslöshet. Typografer sågs som arbetarklassens aristokrater. De var välutbildade och var den yrkesgrupp i staden som tidigast hade bildat egen fackförening. Två av de tre, Ferdinand och Bror Ekholm, var bröder. Den tredje, John Svanberg, var deras halvbror. Mot alla odds skulle det bli deras uppstickartidning som kom att överleva. Den har bara några år kvar till hundraårsjubileet...

Trion köpte sin utrustning från ett konkursat tryckeri. John, som kallade sig faktor, blev den drivande kraften; i dag skulle han ha titulerats chefredaktör. Bror svarade för sättning av texten och Ferdinand för ombrytning, dvs montering av sidorna. Ideologiskt var tidningen frisinnad, nära småfolket och de växande folkrörelserna, inte minst nykterhetsrörelsen.

Varför "skomakarblad"? Jo, många skomakare – och kanske andra enkla hantverkare – annonserade där. Tidningen fick snabbt både annonsörer

och prenumeranter, och därmed säkrades ekonomin.

Hudiksvalls-Tidningen (HT) utkom i starten en gång i veckan, med fyra sidor. Efter ett par år blev den tvådagartidning. På åtta år växte upplagan från 350 till 5 000 exemplar. 1918 bildades aktiebolag och året efter blev den bondeförbundets (senare centerns) organ. Först 1936 blev tidningen åttasidig, 1944 daglig.

Hudiksvall hade alltså haft två tidningar tidigare, i konkurrens med varandra och med stadsbefolkningen som målgrupp. HTs framgång tycks bli ha berott på att man fann en ny marknad i den omgivande landsbygden, där tidningsläsandet dittills inte varit så utvecklat. En samtidig expansion i Hudiksvall, med nya industrier och förbättrade kommunikationer, gynnade lokalpressen. Bonderörelsens politiska etablering och expansion inföll parallellt.

Lokalhistorikern Jan-Olov Nyström berättar om detta – och mycket mer – i skriften "Hudiksvalls Tidning 90 år". Underlaget har han bli hämtat i tidningshusets bastanta stenkällare, där stora delar av tidningens arkiv förvaras. Tunga tidningslägg speglar en regions utveckling under ett sekel

och är en skattkammare för kunskap och forskning. Och det är samma fastighet, om än många gånger om- och tillbyggd, som var typograftröjkans föräldrahem.

1917 sålde brödratrion sin tidning till Tryckeri AB Helsingland. Efter en räkka försäljningar och förändringar under åren som passerat beskriver Ruben Jacobsson, tidningens VD, dagsläget på sensommaren 2005: HTs tryckeri gick 1999 ihop med Hälsinge-Kuriren och Ljusdals-Posten. Därmed bildades Hälsingetidningar AB, med huvudkontor och gemensamt tryckeri i Hudiksvall. Detta företag ägs till hälften av Centertidningarkoncernen som nu är till salu. Den andra hälften ägs av Ljusdals Tidnings AB.

Själv säger han sig vara marknadsmänniska, inte publicist. Han "städade upp" Norrtälje Tidning och Lidingö Tidning och erbjöds sedan jobbet i Hudiksvall 1996.

– Jag tänkte att jag tar det väl något år. Men jag stannade kvar och blev hälsing.

HT har en upplaga på 16 000 och ca 70 anställda, varav ungefär hälften på redaktionen. De sidor som inte ger unik lokal information, såsom börstext och inrikes och utrikes nyheter, görs gemensamt för de tre hälsingetidningarna. Företaget är lönsamt och knappast hotat. Men förändringar kan väntas och är numera en del av vardagen, även i tidningsvärlden.

Gårdagens dagstidningar var idéburna. De startades för att förmedla ett budskap – politiskt, religiöst, socialt etc. Dagens tidningar bärs snarare av sina annonser. Budskapet, i HTs fall centerpartistiskt, återfinns på ledarsidan. Mellan den politiska och den allmänna redaktionen går en kraftig rågång.

Tidningsföretag regleras av tryckfrihetsförordningen, och tidningens ansvariga utgivare – i Hälsingetidningars fall chefredaktören Mats Åmvall – är ytterst ansvarig för allt som kommer i tryck där, oavsett vem som skrivit det. Men ansvaret delegeras i hög grad till medarbetarna.

– Det är ett dubbelt ledarskap, säger Ruben. – Jag är hans chef, men han bestämmer suveränt.

– Det intressanta med tidningsföretag är att de är ett kitt i samhällsutvecklingen och skapar en lokal och regional

identitet. Det är ett arv att förvalta och medför ett ansvar.

Dessutom finns en arkivplikt: man skickar arkivex till Kungliga biblioteket i Stockholm. På HT har man inte bara sparat tidningar utan även räkenskaper och andra handlingar.

– Här har funnits kloka människor som insett värdet av att bevara tidningens historia. Numera sparar vi både på papper och elektroniskt. När nu hela mediekartan i Sverige är under omstrukturering, gäller det att bevaka att inte tidningsarkiv försvinner.

Sverige är ett av världens tidningstätaste länder. Väljer de unga bort papperstidningar i dag?

– Man bildar familj i högre ålder nu än förr. Nyttillkomna prenumeranter är därför genomsnittligt litet äldre än i föregående generation. Men det är ingen drastisk minskning av tidningsläsandet.

Och det finns väl knappast något bättre sätt att lära känna en bygd än att läsa lokaltidningens småannonser: Blåbär köpes. Rum önskas hyra med närhet till affär och fiskemöjligheter. Stubbfräsning. Abborrmjårdar säljes. Stekt falukorv med stuvade makaroner, pensionärsrabatt 5 kr. Jättdrive-in-bingo. Älgstig. Glöm inte surströmmingsfesten vid dansbanan!

Barbro Sollbe

Historiska chefredaktörer, tecknade av Bertil Lundberg, signaturen Belund. Erik Waldenström med saxen, hans efterträdare Olof Trolin bortom bordet och t h den unge aspiranten Bertil Lundberg, som 37 år efter teckningens tillkomst blev chefredaktör. Sammanlagt verkade de på HT från 1918 till 1979.

Bogserbåten Tor användes även för att transportera ut folk till arbetsplatserna. Truckförarna är Sven Viberg, Göran Eriksson, Stig Pettersson, Gustav Carlqvist och Hans-Olov Carlqvist (praktikant), året är 1957. Foto: Gävle Stuveri AB

Gävle Stuveri AB – från hamnsjåare till hi-tech

När Gävle Stuveriaktiebolag dokumenterar sin verksamhet 1957 har man ställt upp de nya truckarna, med sina truckförare, på kajen framför bogserbåten Tor.

– Bilden är symbolisk, tycker Anders Fröjd, vd för Gävle Stuveri, företaget som idag har en nästan 100-årig historia bakom sig. – Det man gör är att man visar upp den nya tiden. Truckarna är den moderna tekniken och förarna visar upp det nya yrkeskunnandet. Båten är en materiell tillgång. Man visar det man är stolt över.

När Anders Fröjd gick till sjöss på 60-talet, var det inte riktigt vad föräldrarna hade tänkt sig. Men det fanns ett tröstande exempel. Axel Schött, Gävle Stuveris dåvarande vd, hade ju börjat sin yrkesbana som sjöman. 2004 hade Anders Fröjds karriär tagit honom till samma position. Hans historiska intresse är medfött, menar han, ett intresse som gör att han lika gärna pratar om stuveriyrkets historia som bolagets verksamhet idag.

Lastning och lossning utfördes ursprungligen av fartygens egna besättning, berättar han. Med tiden blev skeppen större och arbetet slitsammare. Då behövdes hjälp från land. Detta skapade en löst sammanhållen yrkesgrupp i hamnstäderna, stuveriarbetarna. Andra namn på dessa arbetare med tvivelaktigt rykte var "sjåare" och "hamnbusar". Stuvaren var något betydligt finare, han hade kunskapen om hur skeppen skulle lastas och var den som samlade och organiserade arbetsstyrkan för att utföra uppdraget.

Omkring år 1900 var Gävle utskeppningshamn för bland annat järnbruk och skogsindustri i en stort område. I staden fanns också många rederier och handelsbolag. Stuvarna fungerade som mellanhand mellan uppdragsgivare och arbetare, som enskilda aktörer eller i bolagsform. Mot slutet av 1890-talet började så hamnens arbetare organisera sig i fackföreningar för att driva upp löner och förbättra arbetsvillkoren. 1904 bildade man också

en kooperativ stuveriförening vid namn Aktiv, som tog in uppdrag utan mellanhänder.

Denna mångfald av aktörer skapade en stark konkurrens som pressade ner priser och löner och det uppstod ständigt konflikter och strejker i Gävle hamn, t ex 1901, 1903 och 1905. Behovet av stabilitet blev snart tydligt både för facket och arbetsgivarna. 1907 föreslog Svenska arbetsgivareföreningen att endast ett stuveribolag, ägt av de olika intressenterna, borde vara verksamt i varje hamn. I Gävle blev detta verklighet när Gefle Nya Stuveriaktiebolag bildades år 1911. Bakom bolaget stod flera stora företag i Gästrikland och Bergslagen, t ex Sandvikens järnverk, Korsnäs sågverks AB och Stora Kopparbergs Bergslags AB, samt ett flertal handelsbolag och grosshandlare i Gävle.

Vid tiden för bolagets bildande utfördes stuveriarbetet nästan helt för hand. Anders Fröjd beskriver det som ett hårt slit med många kroppsskador och korta yrkesbanor. Jobbet hade länge karaktär av osäkert och säsongbetonat påhugg. På Gävle Stuveris kontor på Alderholmen kan man trots ombyggnationer fortfarande föreställa sig hur "utropet" såg ut. I den stora hallen, enkelt möblerad med bänkar och bord, samlades "numren" (alla

arbetare hade ett nummer) i väntan på jobb. När ens nummer var uppropat transporterades man ut till arbetsplatsen.

Stuveriföreningen Aktivs efterlämnade handlingar ger en bild av vilka verktyg som användes vid 1900-talets början. Man nämner pinchen (ett slags hävarm), koltubben (tunna för lastning av kol), spaden och yxan. Fotografiet placerar oss mitt i den omvälvande tekniska utvecklingen. Mekaniseringen tog framförallt fart vid tiden omkring andra världskriget, då motorfordonen utvecklades. Idag är arbetet högteknologiskt och datoriserat. Bolaget hanterar årligen 1,3 miljoner ton gods vid Fredriksskans och Granudden. Stuveriarbetet har ändrat karaktär och det har även yrkesskadorna. – Idag är problemen mer stressrelaterade, menar Anders Fröjd, medan kroppsskadorna har blivit ovanliga.

För den som är intresserad av stuvaryrkets historia i Gävle hamn finns idag en rikt arkivmaterial. Hos Arkiv Gävleborg finns fackföreningsmaterialet, t ex Gävle stuveriarbetarefackförening, Kooperativa stuveriföreningen Aktiv och Gävle Stuveri AB som tillsammans ger en mångsidig bild av en viktig del av Gävles historia.

Lisa Engström

Om att skriva industrihistorik

Redaktionen för *arkivXet* har bett mig att skriva något om mitt arbete med den svenska pappersindustrins historia, vad det går ut på, hur jag lägger upp arbetet, problem, glädjeämnen, etc. Det gör jag så gärna.

Bakgrund

Upprinnelsen till det hela ligger drygt tio år tillbaka i tiden. Jag fick då en förfrågan från branschföreningen Skogsindustriernas historiska utskott om jag ville skriva en bok, vars titel redan var bestämd: *Papper och massa i Medelpad och Jämtland*. Boken skulle bli den första i en planerad, riktäckande serie om den svenska pappers- och massaindustrins historia.

Orsaken till att historiska utskottets serie kom att börja precis mitt i landet och inte i norr eller i söder är en historia för sig, som det skulle föra för långt att gå in på här. Orsaken till att just jag fick denna förfrågan var troligen att jag redan tidigare varit

inne på historiska skrivelser, med en bok om Pappers 15 i Iggesund. Den kom ut till föreningens 75-årsjubileum 1991 och väckte då en viss, positiv, uppmärksamhet.

Uppdraget gick ut på att för varje pappers- och/eller massafabrik som finns eller funnits inom landskapen i fråga dokumentera den historiska utvecklingen. Den tekniska sidan skulle ges en central roll. De mänskliga insatserna skulle belysas. Vidare skulle den industriella förhistorien på varje industriort beskrivas i korthet. Utöver dessa tre specifika direktiv fick jag tämligen fria händer, och efter någon tvekan accepterade jag. Orsaken till att jag tvekade var att jag såg ett problem, som jag tyckte var allvarligt, och som jag då inte såg någon lösning på. Jag skall återkomma till det så småningom.

Hösten 1997 var boken om Medelpad och Jämtland klar. Den följdes av *Ångermanland* hösten

2000 och av *Västerbotten och Norrbotten* 2003. Nu håller jag på med *Papper och massa i Gästrikland och Hälsingland*, som beräknas komma ut hösten 2007. Om detta går i lås har jag därmed täckt hela Norrland. (Lapland och Härjedalen har aldrig haft någon massa- eller pappersindustri!)

Dessutom har i samma serie utgivits böcker om pappers- och massaindustrin i Östergötland och i Småland. Huvudförfattare är i båda fallen – i likhet med mig – pensionerade ingenjörer inom branschen.

Källor

Liksom i all forskning är det ändamålsenligt att börja med vad som redan publicerats. När det gäller den bok jag nu håller på med vill det sig så lyckligt att förra bibliotekarien vid länsbiblioteket i Gävle, Anna-Lisa Hillbom, allmänt känd som "Storveta", gett ut ett verk i tre band: *Litteratur om Gästrikland och Hälsingland*. Det omfattar allt från äldsta tider till 1987, i viss omfattning till 1997. Där finner jag således vad som publicerats om "mina" orter och industrier, fram tills ganska nyligen. Särskilt när det gäller den industriella förhistorien – där det för det mesta rör sig om järnbruk och/eller sågverk – har jag god nytta av tidigare författares verk. Här behöver jag inte göra någon egen forskning utan kan nöja mig med att sammanfatta vad som redan skrivits.

På ett tidigt stadium fann jag att det var absolut nödvändigt att komplettera mina tekniska kunskaper i branschen, framför allt om maskiner och processer som användes före min tid. Lyckligtvis finns det några böcker skrivna i detta ämne. Ett namn som jag noterar med särskild tacksamhet är Elis Bosæus. Därutöver har det visat sig värt mödan att gå igenom facktidskrifterna, särskilt Svensk Papperstidning. I Svensk Trävarutidskrift och Industritidningen Norden har jag hittat några riktiga godbitar från 1890- och tidigt 1900-tal. Vidare är det bra att ha en viss uppfattning om marknaden för skogens produkter under senaste 150 åren eller så. Skogsindustrin är en konjunkturkänslig bransch, där upp- och nedgångar i den internationella konjunkturen ibland spelat en dramatisk roll för de företag jag studerar!

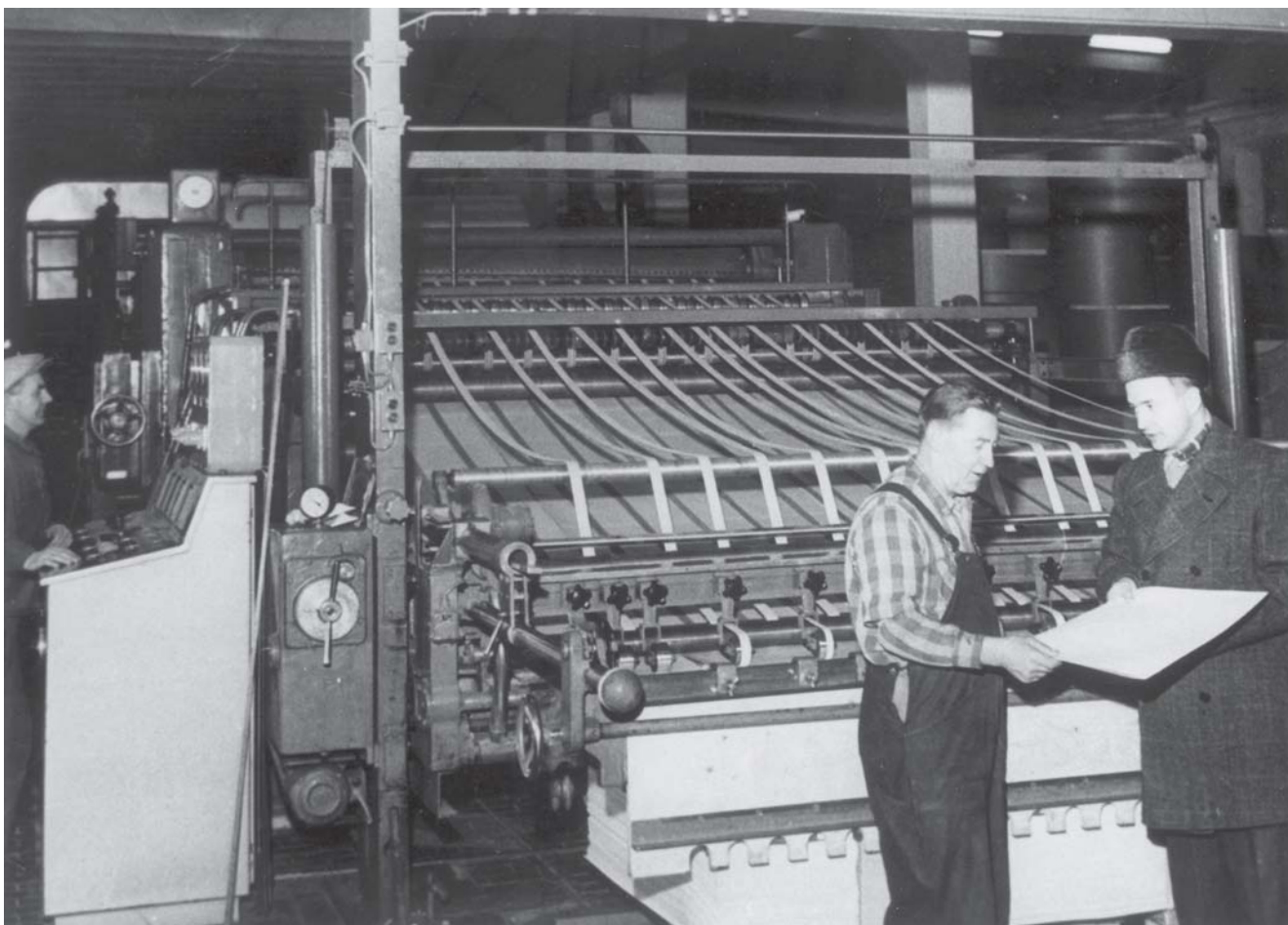
När jag så är framme vid den egna forskningsverksamheten blir företagsarkiven den självklara utgångspunkten. Många koncerner har egna välordnade centralarkiv, och där finns inte bara material från deras nu existerande anläggningar utan även från fabriker som lades ned i deras regi. För mina tidigare böcker har jag haft en oerhörd glädje av SCA:s centralarkiv i Merlo, Timrå. Där har jag tillbringat flera månader, om man räknar ihop alla de dagar jag suttit där. För Gävleborg är det Korsnäs, Iggesund och inte minst Stora Ensos arkiv i Falun som kommer i fråga. (Av de sjutton fabriker jag studerar för den kommande boken är det sju som är eller har varit i Stora Ensos – eller dess föregångares – ägo.) En del företags arkiv har jag också funnit i Landsarkiven i Härnösand och Östersund samt i Näringslivsarkiv i Norrland, NIN, i Härnösand.

Efterlysning: När en fabrik varit i enskild ägo vid nedläggningen kan det ibland vara svårt komma över någon dokumentation om dess verksamhet. Ett aktuellt fall är Ockelbo Pappfabrik, som var i drift från 1954 till 1963. Här har jag deras årsberättelser (som jag funnit hos Bolagsverket i Sundsvall) men inte just något annat. Är det någon av läsarna som vet något – eller känner någon som vet något – om detta kortlivade företag?

Jag har blivit överraskad av hur mycket material det ofta finns i arkiven, hyllmeter efter hyllmeter av ovärderliga dokument. Men här gäller det att styra rätt och inte förlora sig i all intressant, men för just mitt ändamål irrelevant, information. Jag har funnit det ändamålsenligt att börja med

Vy över Forsså Träpappfabrik, 1880-tal. Foto: Arkiv Gävleborg/Pappersindustriarbetareförbundet avd 83 Näsviken

Arkskärmaskinen i kartongen, Forsså hösten 1959. Foto: Arkiv Gävleborg/ Pappersindustriarbetareförbundet avd 83 Näsvisen

bolagsstämmoprotokoll, styrelsens årsberättelser och, framför allt, *styrelseprotokoll*. I de senare finns i princip alla viktiga beslut dokumenterade, som regel också motiveringen till att man beslöt som man gjorde (nå ja, i alla fall de motiv man ville redovisa!). Ofta finns det också bilagor som presenterar det underlag styrelsen haft för ett investeringsbeslut, med specifikationer, kostnads- och lönsamhetskalkyler. Precis vad jag behöver för den tekniska dokumentationen, alltså!

Även i ett så pass koncentrerat material som bolagens styrelseprotokoll – här rör det sig om hylldecimeter – är det mesta ointressant för mitt ändamål. Här gäller det att läsa "lodrätt" och bara stanna upp vid det som är användbart. Och för att veta vad som är användbart måste jag redan på detta stadium ha gjort klart för mig vad det är för sorts bok jag vill skriva! När detta är sagt vill jag dessutom tillägga att det – mitt i den lodräta läsningen – kan löna sig att vara uppmärksam på det oväntade!

I bolagens personaltidningar finns det alltid mycket intressant att hämta. Där kan man hitta mycket

som inte framgår av de korrekt och opersonligt formulerade bolagsprotokollen. Och hos varje bolag med självrespekt har sådana tidningar funnits sedan mitten av 1950-talet.

Industrihistoria är inte bara företagsledning, teknik och ekonomi. Som jag ser det är den fackliga verksamheten en oskiljaktig del av svensk industrihistoria. Om detta innehåller bolagens styrelseprotokoll mycket litet. Den viktigaste källan är här fackföreningarnas avdelningsmötesprotokoll, och när det gäller Gästrikland och Hälsingland finns de att tillgå på Arkiv Gävleborg. Vid de fabriker som fortfarande existerar har lokalavdelningarna som regel de senaste årtiondenas protokoll i sina egna arkiv.

Det har under mina studier slagit mig, att vi här i landet i dessa protokoll – ingalunda korrekt och opersonligt formulerade! – har en oerhört rik, autentisk källa till kunskap om vår folkrörelse- och industrihistoria. Och detta är en källa som vi enligt min mening ännu bara tagit små klunkar ur. Något mer har inte heller jag kunnat göra; när 17 olika fabriker skall behandlas i en enda bok är det orea-

listiskt att försöka ge en uttömmande historik över varje fackförening.

Mycket av den kunskap som finns att tillgå existerar endast i människors huvuden. Det gäller "bara" att ta den till vara medan den finns kvar. Helt outhärligt för mitt arbete är personliga kontakter med människor som arbetar eller arbetat inom vår industri. Mitt ideal är här en minnesgod ingenjör i åldern 80 - 100 år! (Den äldste är i själva verket 99.) Hur som helst, hos ung som gammal har jag mött ett livligt intresse och en stor beredvillighet att delta med information och genom att granska vad jag skrivit.

En "detalj" som det lönar sig att lägga ned mycket arbete på är insamling och val av illustrationer. Ett gott urval av informativa och dekorativa bilder är ett överträffat instrument för att komplettera texten, såväl som för att lätta upp den. Källor här är företags- och museiarkiv samt i viss mån privata fotosamlingar.

Presentation

Äntligen är jag så framme vid själva skrivandet av boken! Missförstå mig nu inte; när jag säger "äntligen", så syftar jag på att den här framställningen måhända gjort läsaren lite otålig. I det praktiska arbetet börjar jag med skrivandet på ett tidigt stadium, dock med en rejäl framförhållning i informationssöket.

Det är hemma vid arbetsbordet, framför ordbehandlaren, som bokens kvalitet avgörs! Det handlar om att sortera, strukturera och formulera. Det är också den del av hela processen som känns

roligast och mest stimulerande, samtidigt som den kostar blod, svett och tårar. OK, jag överdriver, men massor av svett kostar den i alla fall!

Min ambition är att åstadkomma en bok som är både *läsvärd* och *läsbar*. En bok som är lustfylld att läsa, samtidigt som den är informativ och vederhäftig.

Här kommer jag till det problem jag syftade på inledningsvis. Hur skulle jag kunna förena denna ambition med kravet på en fullständig teknisk dokumentation av fabrikerna? Skulle det inte oundvikligen krävas långa, trista "transportsträckor" för att redogöra för alla investeringar? Efter all den vånda detta tvivel förorsakade kändes det som en verklig aha-upplevelse när jag kom på den enkla lösningen: Jag skulle koncentrera alla investeringar till en tabell i slutet på varje kapitel! Samtidigt som faktaredogörelsen på detta sätt kom ur vägen kunde den göras mycket mera fullständig än den nånsin kunnat bli om den skulle ingå i texten. När jag hunnit så långt i tankeverksamheten blev ett naturligt nästa steg att samla också andra faktauppgifter i tabeller: ägande- och organisationsförhållanden, "regentlängder" för företagsledare, tekniska chefer, fackordförande.

Sedan jag på detta sätt tagit hand om svaren på frågorna *vad*, *var* och *när* kan jag ägna texten åt att försöka ge svar på de verkligt intressanta frågorna *hur* och *varför*. Eller, för att uttrycka det med en välkänd kunskapsteoretisk distinktion: *Informationen* finns i tabellerna, *kunskapen* finner man i texten.

Christian Valeur

Arkiv Gävleborg bevarar och tillgängliggör arkivhandlingar från föreningar, företag och privatpersoner i Gävleborgs län. Arkivet arbetar också med att dokumentera och stimulera till forskning om länets historia. Forskarsal och arkiv har öppet vardagar 8.30 - 16.00.

arkivXet är en anspråkslös kanal mellan Arkiv Gävleborg och dess medlemmar - en kanal som förstås kan och ska utnyttjas i båda riktningarna...

Redaktion: *Lisa Engström, Barbro Eriksson, Agnetha Nellfors och Barbro Sollbe*

arkiv gävleborg

Södra Fältskärsgatan 10, 802 80 Gävle, tel 026 - 10 88 70, fax 026 - 10 65 61

e-post: arkivet@arkivgavleborg.se

Hemsida: www.arkivgavleborg.se